

İSTANBUL'DA HEMŞEHRİLİK TABANLI TABAKALAR/ YOĞUNLAŞMALAR

CENGİZ KIRLI*

İstanbul tüm tarihi boyunca bir göç merkezi olmuştur. Şehrin demografik yapısını etkileyen siyasi gelişmelere paralel olarak Bizans'ın son dönemlerini, fetihten sonraki yılları ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden kısa dönemi hariç tutacak olursak, İstanbul nüfusu normal doğum-ölüm oranlarına bağlı nüfus artışını aşacak biçimde sürekli olarak artış göstermiş ve bu artışta en önemli sebep göç olmuştur. Bu göçler her zaman bireylerin kendi rızalarıyla gerçekleştirdiği bir gönüllülük esasına dayanmıyordu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıl sonlarına kadar çoğunlukla Balkanlar'dan yeniçeri ordusuna katılmak üzere devşirilen genç erkeklerin İstanbul'a getirilmeleri veya İstanbul'un fethinin ardından dramatik biçimde azalan nüfusu artırmak üzere imparatorluğun farklı bölgelerinden ailelerin kente "sürgün" edilmeleri İstanbul'a zorunlu göçün akla gelen ilk örnekleridir. Hatta XV. yüzyıl sonlarında İspanya'dan ayrılmak zorunda kalan binlerce Yahudi'nin İstanbul'a yerleştirilmesi veya XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun sınırlarının daralmasına paralel olarak Balkanlar'dan İstanbul'a yaşanan Müslüman göçü tam anlamıyla *zor* içermese de yine de zorunlu göçe yakın örnekler olarak değerlendirilebilir.¹

Ancak yukarıda verilen istisnai durumlar hariç İstanbul'a göç, göçmenlerin iktisadi veya siyasi zorunluluklarından kaynaklansa bile temelde bireysel tercihleriydi. Bizans ve Osmanlı başkenti, başkent kimliğini kaybettiği Cumhuriyet döneminde dahi iktisadi ve siyasi bir merkez olma hüviyeti taşıyan İstanbul, taşradaki siyasi kargaşalardan, savaşlardan ama en çok

geçim sıkıntısından kaçmak isteyenler için sığınılacak ve iş bulunup geçim sağlanacak bir yerdi.

Bu göçün özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde devletin tüm engellemelerine rağmen gerçekleşmiş olduğu gerçeğinin de altı çizilmelidir. Osmanlı döneminde İstanbul'a göçün engellenmesi için en sık başvurulan yöntemlerden biri kefalet uygulamasıydı. İstanbul'a göç etmek isteyenler kente girişlerinde veya İstanbul'a göç etmiş ve yerleşmiş kimseler, periyodik olarak yapılan sayım ve denetimlerde İstanbul'daki yerleşik kimseleri kendilerine kefil göstermek zorundaydılar. Bu denetimlerden kaçamayan veya kendilerine kefil bulamayan kimseler ise memleketlerine geri gönderilmekteydi. XIX. yüzyıl ortalarına doğru kefalet uygulaması, dâhilî pasaport sistemi olarak adlandırılabilir "mürur tezkiresi"ne dönüşmüştü ve geçici veya sürekli olarak İstanbul'a gelmek isteyen herkes, yolculuğunun sebebini ve İstanbul'daki kefilini, geldiği yerin yetkililerine beyan ettikten sonra aldığı tezkire ile seyahat etmek durumundaydı. XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul'a göçün önlenmesi çabalarını ifade eden arşiv vesikalarının sıklığı hem Osmanlı Devleti'nin bu konudaki kaygısını hem de bu göçü önlemedeki başarısızlığını ortaya koyar. Göçü önleme çabaları taşradaki vergilerin düşmesi ve İstanbul'un nüfusunun artışıyla beraber yaşanan iâşe sorunları gibi iktisadi temelli olmakla beraber, siyasi kaygılarla da yakından ilişkiliydi. Yetkililer, İstanbul'a yeni gelen bekâr göçmenleri, çoğunlukla mahalle hayatını bozan, denetim dışı potansiyel suçlular olarak görmekteydi. Ancak Avrupa'daki belli başlı büyük kentlere dair söylenebilecek bir olgu İstanbul için de geçerliydi: Tüm büyük kentlerin gündelik üretim ve tüketim çarkının dönmesi için göçmenler gerekiyordu ve şüphesiz bu durum erken modern dönem tüm siyasi otoritelerin en önemli ikilemelerinden biriydi.

* Boğaziçi Üniversitesi

1 Cem Behar, *A Neighborhood in Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, Albany 2003, s. 95.

Bir yandan devletin göçü engelleme çabaları ama daha önemlisi göçmenlerin bildikleri hayatı geride bırakıp zor ve sonu belirsiz bir yola çıkmaları gerçeği göçmen ve yerleşik arasında ortak kimlik ve dayanışma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Sosyolojik terimlerle bu ortak kimlik; aile, akrabalık, aşiret, cemaat, din ve etnisite temelinde kurulabilir ve bunların hepsi önemlidir, ancak elimizdeki veriler ışığında Osmanlı ve Cumhuriyet İstanbul’unda en yaygın ortak kimliğin ve dayanışma örüntüsünün ortak coğrafi köken yani hemşehrilik üzerinden inşa edildiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu’nda göç ve hemşehrilik ilişkisi üzerine güvenilir verilere büyük oranda XVIII ve XIX. yüzyıllara ait arşiv vesikalarından ulaşılabilmektedir. Özellikle XVIII. yüzyılda İstanbul’a göç, önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak denli artmış ve iktisadi ve siyasi krizlerin derinleşmesine paralel olarak göç olgusu, Osmanlı siyasi otoriteleri tarafından çok ciddi bir sosyal problem olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu kaygının sonucu olarak İstanbul’da çalışan nüfus ve göç hareketleri hakkında ayrıntılı kayıt ve sayımlar gerçekleştirilmiştir.

Bu sayımların ilk örneklerinden biri 1752 yılında İstanbul hamamları üzerine hazırlanmış olan defterdir.² 1730 tarihinde gerçekleşen Patrona Halil İsyanı’nın başaktörünün bir hamam tellağı olmasına binaen hamamlarda yoğun olarak istihdam edilen Arnavutların tespit edilmesi ve İstanbul’dan uzaklaştırılması amacıyla hazırlanan bu deftere göre, XVIII. yüzyıl ortalarında İstanbul’da mevcut 177 hamamda çalışan 2.400 kişinin yaklaşık %90’ı göçmenlerden oluşmaktaydı. %70’i Rumeli’den gelen bu göçmenler arasında en büyük payı %38’le Avlonya ve %24’le İstarova’dan gelen göçmenler oluşturuyordu. Bunu sırasıyla; Görice, Opar, Berat, Elbasan ve Premedi gibi birbirine oldukça yakın ve bugün Arnavutluk’un güneyinde yer alan şehirlerden gelen göçmenler izlemekteydi. Diğer bir deyişle coğrafi olarak birbirine yakın birkaç şehir, XVIII. yüzyıl ortalarında İstanbul hamamlarında çalışan tellak ve natırların yaklaşık 2/3’ünü oluşturmaktaydı.³ Bu bölgenin İstanbul hamamlarıyla olan bağı muhtemelen daha eskilere dayanmaktadır. Örneğin, 1670 yılında Berat kentini ziyaret eden Evliya Çelebi, kent halkından söz ederken

burasının asker veya denizci olmayan köylü nüfusunun çoğunlukla İstanbul’a gidip hamamlarda çalıştığını not etmektedir.⁴

1790’lı yıllarda hazırlanan bir dizi “esnaf kefalet defteri” yalnızca hamamlar değil, İstanbul’un tüm çalışan nüfusunun göç ve hemşehrilik ilişkileri üzerine kapsayıcı gözlemler yapmamıza olanak sunmaktadır.⁵ İstanbul’da mevcut tüm dükkânlar, bahçe-bostanlar ve iskelelerde çalışan yaklaşık 45.000 kişilik bu defterlerdeki kayıtların tamamında değilse bile önemli bir bölümünde isimlerin altında “yerli” ibaresi bulunmakta veya memleketinin neresi olduğu belirtilmektedir. Bu verilerin belirtildiği kayıtları göz önünde bulundurduğumuzda, 1790’lı yıllarda İstanbul’da dükkân ve bahçe-bostanlarda çalışanların %55’i ve iskelelerde başta kayıkçı ve hamal olmak üzere çalışanların %77’si göçmendi.

Defterdeki kayıtlara yüzeysel bir bakış, belirli dinsel cemaatlerin belirli meslek dalları üzerinde uzmanlaştıkları hissini uyandırmaktadır. Sayıca fazla olan ve önemli sayıda kişi istihdam eden belirli meslek dallarına baktığımızda, örneğin bakkalların ve bahçe-bostan çalışanlarının çok büyük çoğunluğunun Rum, fırıncıların ve çömlekçilerin Ermeni veya kahvehane, berber ve hamamlarda çalışanların Müslüman olduklarını görüyoruz. Bu örneklerin yanında, belirli dinsel cemaatlerin kimi zaman tamamıyla kimi zaman da büyük oranda hâkimiyetinin olduğu iş kollarından söz edilebilir. Örneğin, Müslümanlar genellikle berber, derici, oyuncakçı, demirci, nalbant, kalaycı olarak çalışırken, Rumlar; abacı, kaymakçı, mumcu, kürkçü; Ermeniler; çilingir, terzi, tütüncü; Yahudiler ise ipeki, doktor ve tenekeci olarak karşımıza çıkıyor. Bununla beraber, kimi meslekler farklı cemaatlerden gelen kişilerce icra edilebiliyordu. Örneğin, attarlar Müslümanlar ve Yahudiler, meyhaneler Rumlar ve Yahudiler, aşçılar Rumlar, Ermeniler ve Müslümanlar, kasaplar ve manavlar Müslümanlar, Yahudiler ve Rumlar. Dükkân sahipleri ile çalıştırdıkları kalfa ve çırakların da genellikle aynı dinî cemaate mensup oldukları söylenebilir. Bu eğilim özellikle bakkal, duhanî, berber, kahvehane gibi küçük işletmelerde daha kesin olarak gözlemlenirken; fırın, hamam, çömlekçi, mezbaha gibi 5-6 kişiden fazla çalışanın istihdam edildiği daha büyük çaplı işyerlerinde usta ve yanında çalışanlar farklı dinlere mensup kişiler olabiliyordu.

² Nina Ergin, “The Albanian *Tellâk* Connection: Labor Migration to the Hamams of Eighteenth-Century Istanbul Based on the 1752 *İstanbul Hamâmları Defteri*”, *Turcica*, 2012, c. 43, s. 251-256

³ Ergin, “The Albanian *Tellâk* Connection”, s. 246.

⁴ Ergin, “The Albanian *Tellâk* Connection”, s. 247.

⁵ Bu bilgilerin derlendiği defterlerin genel tanıtımı ve künyeleri için bkz. Cengiz Kırılı ve Betül Başaran, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, ed. Fatmagül Demirel, İstanbul 2012, s. 7-20.

3- Mısırlı (solda) ve Türk kadın (Thomas Shaw)

Ancak aşağıda örnekleneceği üzere, bu “etnik-dinsel iş bölümü” tezi, bireyleri yalnızca etnik veya dinsel ortaklıkları üzerinden birbirine bağlamakta ve diğer muhtemel ortaklık ve dayanışma bağlarını yok saymaktadır. Diğer bir deyişle Osmanlı esnafı arasında ilk bakışta dinsel bir iş bölümünden söz etmek mümkün görünse bile meslek seçimi ve emek kullanımında belirleyici olabilecek diğer toplumsal dayanışma bağlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu noktada özellikle vurgulanması gereken ise hemşehrilik bağlarıdır. XVIII. yüzyıl sonlarında imparatorluğun geniş toprakları ve yüksek oranlı göç, göz önünde bulundurulduğunda, göçmenlerin sınırlı sayıda yerden gelmiş olmaları dikkat çekicidir. İstanbul’a göç veren yerler belli başlı üç bölgede yoğunlaşmıştı: 1) Orta Balkanlar-Makedonya 2) Batı Karadeniz ve 3) İç Anadolu Bölgesi’nin doğusu ve Doğu Anadolu Bölgesi’nin batısını içeren bölge. Bu durum şüphesiz göç veren

4- Yerel kıyafetleriyle Arnavut (Miller)

yerleri İstanbul’a bağlayan zincirleme göçün yapısıyla ilişkiliydi. Hemşehrilik bağları İstanbul’a önceden yerleşenleri ve yeni göç edenleri birbirine bağlayan en belirleyici ilişki kanalıydı. Defterdeki kayıtlar göz önünde bulundurulduğunda; göçün en tanımlayıcı unsuru, göçmenlerin hemşehrileriyle aynı meslekte çalışmakla kalmayıp genellikle aynı işyerinde beraber çalışmalarını eğilimi olarak öne çıkmaktadır. Ustaların, kalfaların ve çırakların ve hatta iskelelerde çalışan kayıkçılar ve hamalların farklı memleketlerden olması son derece nadir olarak gözlemlenebilmektedir. Bu durum işyeri sahipleri ve yanlarında çalışanlar arasındaki ilişkinin niteliğine dair gözlemler açısından da fikir vericidir. Çalışan nüfusun önemli bir oranda çalıştıkları işyerlerini mesken tutmaları olgusunu da göz önünde bulundurursak, muhtemelen işyeri sahiplerinin düşük ücret ve yatacak yer karşılığında kendi hemşehrilerini kalfa ve çırak olarak istihdam ettiklerini düşünebiliriz.

5- Çocuğuyla bir Rum kadın (Miller)

Örnelemek gerekirse; İstanbul'da bulunan yaklaşık 500 bakkal dükkânının sahip ve çalışanlarının büyük çoğunluğu Rum olmakla beraber, geldikleri memleketler genel olarak Balkanlar'da birbirlerine çok uzak olmayan Grebene, İncesu ve Agrafa'da yoğunlaşmıştı. Özellikle Grebeneli göçmenlerin İstanbul'da bakkallık dışında yalnızca bahçe-bostanlarda bahçivanlık yaptıklarını ve özellikle de Boğaz kıyısındaki bahçe-bostanlarda istihdam edildiklerinin altı çizilmelidir. Daha ilginç olan ise Agrafa'dan gelen Rum göçmenlerin tamamına yakını Boğaz'da bakkallıkla uğraşırken Haliç bölgesine yerleşen Agrafulu göçmenlerin hiçbirinin bu meslekle uğraşmaması. Bu durum göçle ilgili önemli bir gözleme olanak sağlıyor: Ne meslek ne de yerleşim yerine ilişkin tercihler göçmenlerin keyfi ve rastlantısal kararlarına dayanıyordu. Göçmenlerin ya göçten önce ya da İstanbul'a vardıkları anda kendi hemşehrileriyle kurdukları bağlantılar hem meslek hem de mahalle seçimi açısından

6- Suriyeli bir Arap (Miller)

en belirleyici unsurdu. Bu ilişki ağının kendisi, Haliç bölgesinde Agrafa'dan neden hiç bakkal olmadığını ama Grebene'den bu kadar çok bakkal varken neden Boğaz bölgesinde az sayıda Grebeneli bakkalın ve çok miktarda bahçivanın olduğunu açıklar.

Bakkalar gibi bahçe ve bostanlarda çalışanların da büyük çoğunluğu Rumdu. Mülkü Osmanlı elitlerinin elinde olan yaklaşık 550 bahçe ve bostanda kiracı olarak çalışan bahçivanların tamamına yakını göçmendi ve göç verme oranlarına göre sırasıyla Premedi, Ohri, Grebene, Manastır, Avlonya ve Yanya gibi birbirlerine komşu Makedonya ve Arnavutluk bölgesinden gelmişlerdi. Burada ayrıca Ohri'den gelenlerin tamamının, Premedi'den gelenlerin %95'inin ve Manastır'dan gelenlerin yarıdan fazlasının bahçivanlık dışında başka bir iş kolunda mevcut olmadıklarının altını çizmeliyiz.

İstanbul'da bulunan 100 civarında fırın ve değirmenin yaklaşık %75'i Ermeniler tarafından

7- Kürklü bir Türk (Miller)

işletiliyordu ve buralarda istihdam edilen iş gücünün tamamına yakını göçmendi. Bu fırınlar ve değirmenlerde çalışanların yine önemli bir bölümü Ermeni olmakla beraber, azımsanamayacak sayıda Müslüman da istihdam edilmişti. Ancak ister Ermeni ister Müslüman olsun tüm çalışanların Eğin, Karahisar, Kuruçay, Erzurum, Sivas ve Divriği gibi birbirlerine yakın yerlerden göç etmiş olmaları gerçeği dinsel dayanışmadan çok, hemşehri dayanışmasının önemini göstermesi açısından çarpıcıdır.

Büyük çoğunluğu Müslüman olan hamam sahiplerinin yanlarında çalışanların da önemli bir bölümü Müslüman'dı ve yukarıda değinilen XVIII. yüzyıl ortalarında olduğu gibi güney Arnavutluk'ta bulunan birkaç kentten göç etmişlerdi. Bununla beraber devletin Arnavut kökenli hamam çalışanlarını uzaklaştırma gayretleri yüzyıl sonlarında belli ölçüde başarıya ulaşmış olmalı ki artık Anadolu'dan göç edenlerin de hamamlarda istihdam edildiğini görüyoruz. Ancak Müslüman veya

8- Bir Tatar (Miller)

Ermeni olsun Anadolu'dan göç edenlerin çok büyük çoğunluğu Sivas'tan göç etmişti.

Örnekleri çeşitlendirebiliriz: Kalifer'den göç edenlerin tamamına yakını abacılıkla, Sakız'dan göç edenlerin yarısından fazlası limonculukla, Kayseri'den göç edenlerin önemli bir bölümü kerestecelik, taşçılık, çivicilik gibi inşaat işleriyle ilgili meslekleri icra ediyorlardı.

İstanbul iskelelerinde başta hamal ve kayıkçı olmak üzere çeşitli iş kollarında çalışanlar için de hemşehrilik dayanışması en belirleyici faktörlerin başında geliyordu. Ancak burada meslek tercihinin yanında tamamı vasıfsız olarak değerlendirilebilecek hamal ve kayıkçılar için asıl belirleyici olanın mahallî düzeyde kurulmuş hemşehrilik ilişkileri olduğu vurgulanmalıdır. Örnek vermek gerekirse, Ahırkapı İskelesi'nde mevcut 87 arka hamalının tamamı, 8 at hamalının 7 tanesi ve 92 kayıkçıdan memleketleri belirtilen 30 tanesinin tamamı Kemah'tan gelen göçmenlerden oluşuyordu. Bahçekapısı'nda Büyük

ve Vezir İskelelerinde bulunan 51 arka hamalının 31 tanesi Ürgüp'ten, 10 tanesi Çankırı'dan; Eminönü Hasır İskelesi'nde bulunan 71 arka hamalının tamamına yakını Çankırı ve Divriği'den; Çatladıkapı İskelesi'ndeki 74 arka hamalının 63'ü Erzincan ve Kemah'tan geliyordu. Odunkapısı'nda Kereste İskelesi'nde hamalların büyük çoğunluğu Sivas'tan göç etmişken, Tulumba İskelesi'nde kayıkçıların çoğu Konya Kırılı'ndan gelmişti. Kumkapı İskelesi'nde 122 arka hamalının yarısından fazlası ve odun yarıcılarının tamamı Harput'tan; Samatya İskelesi'nde hamalların büyük çoğunluğu Sivas, kayıkçılar ise Kastamonu'dan; Davutpaşa İskelesi'nde 52 arka hamalının 39'u Arapkir, 11'i Arapkir'e çok yakın Divriği'den; Cibali İskelesi'nde mevcut 27 arka hamalının 25 tanesi Sivas'tan; Unkapımı İskelesi'nde 131 arka hamalının 70'i Tokat, 48'i ise Kastamonu'dan, kayıkçıların yarısı ise Erzincan'dan; Balat İskelesi'nde 59 arka hamalının 54 tanesi Çankırı ve Sivas'tan göç etmişlerdi. Sürdışındaki bölgelerde de durum farklı değildi. Eyüp Defterdar İskelesi'ndeki 22 arka hamalının tamamı Sivas ve Divriği'den, at hamallarının da çoğu Ağın'dan; Eyüp ve Fener İskelelerindeki hamalların tamamına yakını Sivas'tan; Hasköy'de mavnacıların tamamına yakını Van ve Kemah'tan, sakaların yarısından fazlası Erzurum ve Karahisar'dan; Tophane İskelesi'nde hamalların büyük çoğunluğu Kuruçay; yine Tophane'de Çavuşbaşı İskelesi'ndeki hamalların tamamı Sivas'tan göç etmişlerdi. Fındıklı İskelesi'nde at hamalları Erzurum ve Kuruçay'dan; Beşiktaş İskelesi'nde 48 arka hamalının 37 tanesi Sivas'tan, 120 kayıkçının 39'u Kastamonu'nun Taşköprü kazasından; Beyoğlu Firuzaga'da mevcut 15 hamalın tamamı Ağın'dan; Arnavutköy'de Akıntı Burnu'nu aşmak üzere teknelere yardımcı olan 20 yedekçinin 16 tanesi Karahisar'dan 4'ü Boyabat'tan; Büyükdere İskelesi'ndeki 10 gübre kayıkçısının tamamı yine Boyabat'tan; Üsküdar İskelesi'ndeki hamalların tamamına yakını Kastamonu'nun Tosya kazasından, kayıkçıların önemli bir bölümü ise Çankırı-Çerkeş ve daha az nispetle Kastamonu Abana'dan, Ayazma İskelesi'nde bulunan 52 sırik hamalının 31'i Kastamonu 12'si Sivas'tan ve hemen yanındaki Çöplük İskelesi'ndeki 29 merkepçinin 26'sı Kayseri'den; Anadolu Kavağında mevcut 14 bahçıvan kayıkçısının 12 tanesi Filibe ve Tırnovodan, İncirköyü İskelesi'nde balıkçıların çok büyük çoğunluğu Kızanlık ve yine çok uzağında olmayan Filibe'den göç etmişlerdi.

Yukarıda verilen örnekler sıkı bir iş gücü rekabetinin olduğu bu devasa kente göç olgusunda belirleyici olan unsurun göç edenin bireysel kararından çok, bu riski en aza indirmede önemli bir etmen olan hemşehrilik bağlarının olduğunu gösteriyor. Bu bağlar

9- Rum ve Ermeni kadınları (M. Fuad)

mesleki uzmanlaşmayı belirlediği kadar esnafın kimlik ve aidiyetini tanımlaması açısından da son derece önemliydi. Diğer bir deyişle mesleki uzmanlaşma hemen her zaman gelinen yerde değil, göçten sonra kazanıldığı için göç edenin mesleki uzmanlaşması tercihe bağlı olmaksızın zorunlu olarak belirleniyordu. Ancak bu söylenenlerden mesleki uzmanlaşmanın yıllar içinde değişmeden kaldığı sonucu çıkarılmamalı. Yıllar içinde mesleki uzmanlaşmadaki farklılaşma daha sonra İstanbul'a göç edenlerin mesleklerini de doğrudan belirleyebiliyordu. Örneğin, XVIII. yüzyılın sonunda çoğunlukla fırıncı ve bir ölçüde kasap olarak gördüğümüz Eğinlilerin XIX. yüzyılın ortalarında çok daha yaygın olarak kasaplıkla uğraştıklarını⁶ veya çoğunlukla Davutpaşada Kasap İlyas Mahallesi'nde yaşayan Arapkir, Eğin ve Divriğililerin

6 Zeki Arıkan, "Tanzimat Döneminde Eğin Yöresinden İstanbul'a Göçler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, Ankara 1994, s. 467-481.

XVIII. yüzyıl sonlarından farklı olarak XIX. yüzyılda manav küfecisi olarak çalıştığını veya bu dönemin yeni iş alanlarından devlet memurluğunda istihdam edildiklerini görüyoruz.⁷

Yalnızca meslek tercihlerinde ve İstanbul'da yaşadıkları mahallelerin seçiminde değil, XIX. yüzyıl başlarında Yeniçeri Ocağı'nda bile hemşehrilik bağlarının mevcudiyeti dikkat çekicidir. Örneğin, 25. Cemaat'in Erzurum ve Vanlı, 56. Cemaat'in çoğunlukla Geredeli olduğu gibi yeniçeri tertipleri ve hemşehrilik bağlarına ilişkin pek çok referansa rastlamak mümkündür.⁸

Kefalet sistemi veya mürur tezkeresi gibi İstanbul'a göçün engellenmeye çalışıldığı Osmanlı dönemlerinden farklı olarak göçün herhangi bir idari kısıtlamaya tâbi olmadığı, ulaşımın kolaylaştığı XX. yüzyıl Türkiye'sinde İstanbul'a göç, özellikle 1950'li yıllardan sonra sanayileşme ve iş olanaklarının artması ve çeşitlenmesi ile muazzam bir artış göstermiştir. Ancak göçü kolaylaştırıcı tüm bu etkenlere rağmen, Cumhuriyet Türkiye'sinde İstanbul'a göç etmeye niyetli olanların karşılaştıkları zorluklar ve sıkıntılar Osmanlı döneminin göçmenlerinden çok farksız değildi. Göç edilen bölgeyi İstanbul'a bağlayan formal ve enformel ilişki ağları ve dayanışma bağları olmaksızın, göçe niyet eden kişinin ne iş ne de barınma gibi temel ihtiyaçları karşılaması mümkündür ve bu nedenle geçmiş dönemlerde olduğu gibi hemşehri bağları yine vazgeçilmez bir rol oynamaktaydı.

Kefalet, iş bulma ve barınma karşılığı ucuz emek, sadakat ve güveni içeren hemşehri dayanışması üzerine kurulu XVIII. yüzyıl kentsel üretim örgütlenmesinin XX. yüzyıl Türkiye'sinde de devamlılığını gösteren pek çok örnek mümkündür. 1970'li yılların başlarında İstanbul Kâğıthane civarında 50'den az işçi çalıştıran küçük ölçekli fabrikalardaki emek istihdamı üzerine yapılan bir çalışmada bu fabrikalarda çalışanların büyük çoğunluğunun fabrika sahibinin hemşehrileri olduğu kaydedilmektedir.⁹

Yalnızca iş bulmada değil, göçün yarattığı hızlı kentleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan gecekondu ve ortaya çıkan yeni mahallelerin demografik özellikleri üzerine yapılan çalışmalar, hemşehrilik dayanışmasının yalnızca İstanbul'a göçü kolaylaştırıcı etkisini değil, hemşehri ilişkilerini pekiştirdiğini de ortaya koymaktadır. İstanbul'da 1950'li yıllardan itibaren zincirleme göçün

10- Bir Boşnak (Miller)

sonucunda ortaya çıkan pek çok yerleşim yerinin göçmenlerin geldikleri kent veya bölgenin ismiyle anılması Osmanlı dönemlerinden beri devam eden kentleşme eğiliminin yoğunlaşarak devam ettiğini göstermektedir. Hemşehrilik bağları üzerine kurulu yeni İstanbul mahallerinde birlikte hareket eden bu yeni göçmenler, yerel ve merkezî siyasete baskı yaparak hizmet taleplerinde bulunmuşlar, göç eden kişinin kökünden koparılmış ve yalnızlaşmış birey algısının aksine hemşehri ortak kimliğiyle örgütlü bir çıkar grubu profili çizebilmişlerdir.¹⁰ Örneğin, 2007 yerel seçim sonuçlarına göre İstanbul'daki en az 15 ilçenin belediye başkanlarının doğdukları yerlerin İstanbul'a en çok göç veren ilk 10 kentte olması hemşehrilik ilişkilerinin siyasete etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir.¹¹

7 Behar, *A Neighborhood in Istanbul*, s. 113-120.

8 Câbî Ömer Efendi, *Tarih*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara 1992, s. 440, 502.

9 Alan Dubetsky, "Kinship, Primordial Ties, and Factory Organization in Turkey: An Anthropological View", *IJMES*, 1976, c. 7, sy. 3, s. 435-451.

10 Ayşe Güneş-Ayata, "Gecekonduarda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik", *Toplum ve Bilim*, 1990-1991, sy. 51-52, s. 89.

11 Nail Yılmaz, *Hemşehri Kimliği: Kastamonulular Örneği*, İstanbul 2008, s. 42-43.

11- Bir levend (Costumes L'Empire Turc)

Günümüzde tüm Türkiye'de faaliyet gösteren derneklerin %10'unu hemşehri dernekleri oluşturmaktadır. 2007 yılı verilerine göre mevcut 7.834 hemşehri derneğinin yarısına yakını Türkiye'nin en çok göç alan kenti İstanbul'da bulunmaktadır.¹² Bugün İstanbul, 200 yıl öncesinde olduğu gibi yalnızca belirli bölgelerden değil, Türkiye'nin her tarafından göç alan bir kenttir. Ancak yapılan araştırma ve sayımların gösterdiğine göre zincirleme göç olgusu ve geçmiş dönemlerden beri kurulmuş olan hemşehri bağları İstanbul'a en çok göç veren belirli Anadolu kentlerini öne çıkarmaktadır. Örneğin, nüfusa kayıtlı olduğu yere göre İstanbul'daki hemşehri seçmen gruplarının dağılımına bakıldığında İstanbul seçmenlerinin yaklaşık %79'u İstanbul kütüğüne kayıtlı olmayan seçmenlerden oluşmaktaydı ve bu oranın yaklaşık %40'ını yalnızca 10

12 Yılmaz, *Hemşehri Kimliği*, s. 54.

12- Bir Arnavut (Costumes L'Empire Turc)

ilden gelen göçmenler oluşturuyordu.¹⁵ Bu iller arasında ilk iki sırayı alan Sivas ve Kastamonu'nun yukarıda tartışıldığı gibi XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'a en çok göç veren iki bölge arasında yer aldığını hatırlamak hemşehrilik bağları üzerinden gerçekleşen zincirleme göçün istikrarı hakkında da fikir vericidir.

13 Yılmaz, *Hemşehri Kimliği*, s. 41.